Тетяна Шестакова

Формування готовності студентів до професійного самовдосконалення як проблема педагогічної освіти

Положення Державної програми «Освіта – XXI ст.», Національної програми «Вчитель», Національної доктрини розвитку освіти України, в яких наголошується на важливості підготовки вчителя, здатного до пошуку нестандартних підходів у вирішенні актуальних педагогічних проблем, до ефективного творчого самовираження, до створення та здійснення стратегій професійного зростання, задають нові орієнтири розвитку педагогічної освіти та вимагають її ґрунтовного оновлення в напрямку розвитку суб'єктності майбутнього педагога, актуалізації його духовно-творчого потенціалу, посилення гуманістичної педагогічної спрямованості, що безпосередньо пов'язано з ефективністю підготовки до професійного самовдосконалення.

Організація професійної підготовки педагога на принципах гуманізації та індивідуалізації, єдності загальнокультурного, особистісного та професійного розвитку особистості, інтенсифікації навчання, його інноваційності та випереджального характеру, задекларованих в Концепції національної педагогічної освіти, обумовлює активний пошук нових особистісно-орієнтованих концепцій і технологій вищої педагогічної освіти, спрямованих на підготовку педагога як суб'єкта професійної праці і розвитку, на розвиток його готовності до неперервного особистісно-професійного самовдосконалення.

Теоретико-методичним підґрунтям розбудови суб'єктно-орієнтованої професійно-педагогічної підготовки вчителів на сучасному етапі виступають фундаментальні концепції та оригінальні технології, розроблені в працях дослідників (Є. Бєлозєрцев, В. Болотов, О. Дубасенюк, О. Кучерявий, В. Новічков, А. Орлов, О. Пєхота, В. Семиченко, Т. Тихонова та ін.), в яких питання готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення пов'язується зі збагаченням особистісного фактору у педагогічній професії, увагою до індивідуальності педагога, розвитку його ціннісно-смислової сфери, рефлексивності, творчості, самотворчості, проте не вирішується безпосередньо.

Це обумовлює необхідність глибокого аналізу сучасних тенденцій і методологічних орієнтирів розбудови особистісно-орієнтованої, суб'єктно-спрямованої професійно-педагогічної освіти на засадах підготовки майбутніх учителів-вихователів до особистісно-професійного самовдосконалення – що і визначається провідною метою даної статті.

У сучасній системі педагогічної освіти інтенсифікується розвиток і впровадження таких нових концептуальних підходів до професійної підготовки учителя, як суб'єктний, що передбачає поступове переведення студента в суб'єкта навчальної взаємодії і суб'єкта власної професійної діяльності і розвитку (В. Сластьонін, Л. Мітіна, Л. Маркелова та ін.); рефлексивний, що спрямовується на розвиток у майбутнього педагога власної професійної і суб'єктної позиції на основі рефлексії ним освітньо-виховного процесу, власної діяльності і особистісно-професійного розвитку (В. Дикань, В. Болотов, В. Семиченко та ін.); дослідницько-розвивальний, який забезпечує розвиток творчого потенціалу особистості шляхом його реалізації в пошуково-творчій діяльності (Л. Темнова); цілісний і міждисциплінарний, що сприяє цілісному розвитку індивідуальності майбутнього учителя в єдності його діяльнісних, когнітивних і особистісних характеристик, в комплексі його неповторних рис і якостей, творчих проявів у різних напрямках професійної активності (Є. Бєлозєрцев); креативно-аксіологічний, що забезпечує розвиток професійної свідомості, ментальності, творчого самовизначення на основі актуалізації та збагачення ціннісно-смислової сфери майбутнього вчителя (Н. Гузій) та ін.

Розбудова особистісної освітньої парадигми стимулює пошук нових моделей професійної підготовки учителя, в розробці яких суттєвого значення набувають концепції особистісно-орієнтованої педагогічної освіти (В. Болотов), культурологічної освіти учителя (Є. Бондаревська, С. Кульневич, Р. Чумічова), особистості учителя, що саморозвивається (В. Андреєв) та ін., які складають альтернативу поширеному предметоцентризму педагогічної освіти, висуваючи ідеї створення «культурного ядра» знань майбутнього учителя, забезпечення умов для творчої самореалізації й саморозвитку студента. Як підкреслює Л. Мітіна, педагогічна освіта (уся система підготовки і перепідготовки учителів) «повинна будуватись на ідеології розвитку (саморозвитку), а не на ідеології відтворення функціонуючої, застійної системи освіти» [5, 37].

Стратегія сучасної педагогічної освіти базується на пріоритетах професійного розвитку-саморозвитку учителя, формування майбутнього педагога як суб'єкта власної професійної діяльності і розвитку (Г. Аксьонова, Л. Мітіна, О. Пєхота та ін.), відповідно до чого професійне становлення студентів розуміється вченими (Д. Баран, І. Наумченко, Л. Рувінський та ін.) як «саморух, що обумовлюється передусім внутрішніми рушійними силами особистості, її самостійною роботою по оволодінню знаннями і формуванню професійних якостей» [8, 70–71]. Пізнавальна активність і самостійність майбутнього вчителя, його професійна самоосвіта виступають «не просто умовою навчання, а вихідним принципом усієї педагогічної освіти» [2, 42], «складовою частиною і однією з найважливіших форм навчального процесу у

вищій педагогічній школі» [6, 213]. У цілому підготовка педагога розглядається в єдності системи освіти і системи саморозвитку (Л. Темнова) з поступовим збільшенням ролі другої. Вчені підкреслюють «необхідність підвищення суб'єктного компоненту особистості майбутнього вчителя у процесі його професійного саморозвитку» у ВНЗ [9, 8], переведення студента із об'єктної в суб'єктну позицію, тобто в позицію активного професійного саморозвитку, оскільки лише перетворення майбутнього педагога в «суб'єкта, зацікавленого у самозміні, обумовлює його подальше становлення як професіонала, здатного до побудови своєї діяльності, її зміни і розвитку» [5, 29].

Сучасний розвиток вищої педагогічної освіти здійснюється на засадах підвищення ролі особистісного потенціалу вчителя, гуманістичних пріоритетів, посилення цільових орієнтацій педагогічної освіти на розвиток духовних (пізнавальних, творчих, моральних) потреб і ціннісно-смислової сфери майбутнього педагога. Цьому суттєво сприяє реалізація в практиці професійно-педагогічної підготовки ідей індивідуалізації навчально-виховного процесу, розвитку суб'єктності, рефлексивності, творчої та самотворчої активності майбутніх педагогів.

Зокрема, О. Пєхота розробляє ґрунтовну концепцію індивідуалізації процесу професійно-педагогічної підготовки, що забезпечує переведення майбутнього учителя «з позиції об'єкта педагогічного впливу на позицію суб'єкта навчально-професійної діяльності, і далі – суб'єкта професійного розвитку» [7, 46] та сприяє формуванню його готовності до особистісно-професійного саморозвитку.

Визнаючи готовність до професійного самовдосконалення важливою складовою загальної готовності до педагогічної діяльності, О. Кучерявий виділяє провідні закономірності, принципи й педагогічні умови організації професійного самовиховання студентів – майбутніх педагогів [4].

Г.І. Аксьонова наголошує на важливості співпадіння логіки цілепокладання і здійснення педагогічного процесу у вищій школі із логікою суб'єктного розвитку студентів [1, 6] та підкреслює значення особистісно-професійного саморозвитку як системоутворюючого фактору життєдіяльності і професійної підготовки, що за відповідних умов забезпечує становлення суб'єктної позиції учителя.

Підкреслюючи значущість самостійної творчості студентів у процесі їх професійної підготовки як для розвитку їх майбутньої педагогічної творчості, так і для підвищення якості освіти В. Андреєв, М. Лазарєв, А. Хуторськой та

ін. розробляють і впроваджують евристичний тип педагогічної освіти, що базується на принципах первинності навчальної продукції студентів, вибору індивідуальної освітньої траєкторії, ситуативності й супроводу навчання та ін., та забезпечують особистісно-професійний розвиток майбутніх педагогів за рахунок розвитку їх навчально-творчої діяльності [10].

На необхідності розвитку самотворчої активності студентів зосереджують увагу і Є. Бєлозєрцев, Л. Мітіна, Л. Рувінський та ін., підкреслюючи її значущість для оволодіння студентами ефективними технологіями професійного розвитку-саморозвитку (в т.ч. для формування навичок самопізнання і самотворення, самовизначення й самореалізації; накопичення й осмислення досвіду професійного зростання). До того ж дослідники вказують на сензитивність студентського віку для розвитку готовності до професійного самовдосконалення, адже в цей період активної соціалізації питання професійного вибору й оволодіння професією стають найбільш актуальними, формується активне й відповідальне ставлення до власного особистісного і професійного розвитку, соціальна ситуація розвитку стимулює підвищення суб'єктності студентів.

Як бачимо, суб'єктне становлення майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки виступає пріоритетом, важливою умовою ефективності навчально-виховного процесу у ВНЗ, так і провідним засобом формування їх готовності до цілеспрямованого професійного зростання. Утвердження студентів як суб'єктів навчальної діяльності, здатних самостійно визначати цілі й засоби власної професійної освіти, а також ініціативно й відповідально їх реалізовувати, сприяє суттєвому підвищенню якості професійної підготовки майбутніх педагогів. Розвиток же студентів як суб'єктів професійного розвитку, що супроводжується самостійним визначенням пріоритетних цілей і засобів їх професійного зростання, творчим виконанням дій по самопізнанню, самозміні, саморегуляції та ін., сприяє збагаченню їх досвіду професійного зростання та підвищує готовність до професійного самовдосконалення.

Розвиток суб'єктності майбутніх педагогів як пріоритетний орієнтир сучасної професійної освіти відображається на рівні її цілей, змісту, технологій та обумовлює значне зростання її результативності.

Сьогодні відбувається трансформація *цілей* педагогічної освіти: поряд із орієнтацією на підготовку вчителя до «вправного» виконання педагогічної діяльності, повстають завдання «переорієнтації педагогічної системи на ідеї саморозвитку» (М. Костенко), підготовки до неперервного зростання педагога. Пріоритетною метою і невід'ємною складовою сучасної педагогічної освіти виступає підготовка майбутніх учителів-вихователів до ефективної реалізації

функцій професійного самовдосконалення, що визнається одним із найважливіших компонентів підготовки і перепідготовки кадрів.

Внаслідок переосмислення цілей професійно-педагогічної підготовки з позицій особистісно орієнтованої освіти (Є. Бєлозєрцев, В. Болотов, О. Дубасенюк, О. Міщенко, В. Новічков, А. Орлов, О. Пєхота, В. Семиченко, О. Шиянов та ін.) пріоритетним визнається «забезпечення загального та професійного розвитку особистості майбутнього вчителя-вихователя, оволодіння смислами та цінностями педагогічної професії поряд із системою знань, умінь та навичок, готовності не тільки до практичної роботи, а й до постійного саморозвитку та самовдосконалення» [3, 186]. За висловом Л. Рувінського уся психолого-педагогічна підготовка перетворюється на «засіб професійного самовиховання необхідних для успішної діяльності учителя умінь і якостей особистості» [8, 73].

Це зумовлює й оновлення *змісту* педагогічної освіти, який динамічно насичується особистісно-орієнтованим знанням про закономірності й механізми професійного зростання педагога, його особистісне становлення в професії, підвищення якості педагогічної праці, розвиток педагогічної культури, майстерності, творчості, професіоналізму. Зміст професійно-педагогічної освіти як важлива умова актуалізації та реалізації потреби майбутнього педагога в самовдосконаленні спрямовується на задоволення фундаментальних екзистенційних потреб людини, на надання допомоги майбутньому фахівцю у «побудові» своєї особистості як професіонала, у визначенні власної життєвої позиції, у виборі значущих для себе цінностей, виявленні кола пріоритетних професійних і життєвих ідеалів, відкритті рефлексивного світу власного «Я» та способів управління ним, оволодінні провідними способами вирішення актуальних особистісних і професійних проблем та ін.

Відповідно, ознайомлення майбутніх педагогів з теорією самовдосконалення (в т.ч. самовиховання, самоосвіти та ін.) активно вводиться в програми навчальних дисциплін психолого-педагогічного курсу. Так, в курсі теорії педагогіки у студентів формуються первинні уявлення та поняття «самоосвіти» й «самовиховання», що поряд з освітою і вихованням висвітлюються як провідні педагогічні категорії. Подальше ознайомлення студентів з теорією самовдосконалення продовжується і в курсі психології, де вивчаються провідні шляхи й детермінанти самовиховання й самоосвіти учнів і учителів, осмислюються явища самосвідомості, самоактуалізації й самореалізації особистості та ін. Опосередковано вивчаються особливості й закономірності професійного самовиховання й самоосвіти учителя в курсі

«Вступ до спеціальності» [8, 73], в якому закладаються науково-теоретичні уявлення про самовдосконалення як важливий чинник досягнення педагогом вершин професійної майстерності, творчості, професіоналізму.

Безпосереднє опанування сутності, особливостей і механізмів професійно-педагогічного самовдосконалення відбувається під час вивчення педагогічних дисциплін дидаскологічного циклу (термін Н. Гузій), таких як «Основи педагогічної майстерності», «Основи педагогічної творчості», «Основи професіоналізму викладача вищої школи» та ін., які допомагають студентам оволодіти не лише знаннями з теорії професійної праці та самовдосконалення педагога, а й розвинути необхідні для цього уміння й навички, збагатити досвід творчої педагогічної діяльності і професійного зростання, а також досвід емоційно-ціннісного ставлення до професії й особистісного розвитку в ній.

Питання професійного самовдосконалення педагога на сучасному етапі розбудови вищої освіти стають особливо вагомими та висвітлюються в нині численних авторських курсах, спецкурсах і спецсемінарах з основ самовиховання (О. Кучерявий, С. Єлканов, Л. Рувінський та ін.), самоосвіти (І. Наумченко, Г. Сєріков, С. Барановська та ін.), цілепокладання і життєтворення (Т. Тихонова), самовдосконалення (Н. Гаджиєва, Н. Нікітіна, Н. Кислинська), особистісного та професійного розвитку (Л. Мітіна, Ю. Лобейко, Н. Бітянова) учителя-вихователя та ін., що цілеспрямовано допомагають студентам оволодіти ефективними технологіями самовдосконалення та орієнтують майбутніх педагогів на неперервне професійне зростання.

Оновлення цілей і змісту професійно-педагогічної підготовки закономірно обумовлює необхідність модернізації *технологічного* інструментарію навчально-виховного процесу у вищій педагогічній школі на засадах розвитку суб’єктності майбутніх педагогів. Перетворенню студента в суб’єкта навчально-виховної взаємодії та професійного розвитку суттєво сприяє поширення так званих «активних» методів та технологій, що базуються на інтенсифікації навчально-творчої діяльності студентів у процесі професійної підготовки. Особливого значення серед них набувають прийоми проблемно-евристичного, контекстного, проектного, ситуаційного навчання, використання тренінгових технологій роботи в малих групах та ін. Посилення особистісного спрямування навчання у ВНЗ та активізація суб’єктного становлення майбутніх педагогів досягається також завдяки організації педагогічного супроводу і психологічної підтримки процесу особистісно-професійного самовдосконалення студентів, індивідуалізації та диференціації

їх навчання, реалізації гуманно-діалогічного стилю взаємин між викладачами і студентами, використанню прийомів розвиваючого, проблемного, соціально-психологічного навчання, запровадженню модульно-рейтингової системи контролю успішності студентів, активізації їх самостійної пізнавально-творчої діяльності та ін.

Інтенсивне запровадження «активних» технологій, орієнтованих не на готове засвоєння і відтворення знань, а на їх активне здобуття, суттєво впливає на якість отриманого *результату* професійно-педагогічної підготовки – загальної готовності майбутніх учителів-вихователів до педагогічної діяльності, важливою складовою якої слід вважати їх готовності до професійно-педагогічного самовдосконалення.

Як бачимо, готовність майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення визначається нині як пролонгована мета і прогнозований результат педагогічної освіти, що обумовлює необхідність подальшої розробки відповідних технологій її реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксенова Г.И. Формирование субъектной позиции учителя в процессе профессиональной подготовки. Дис… д-ра пед.наук: 13.00.01. – М., 1998. – 448 с.
2. Баран Д.І. Учитель самовдосконалюється завжди // Початкова школа. – 1996. – № 4. – С. 40–43.
3. Гузій Н.В. Ціле-змістовні аспекти підготовки майбутнього вчителя з позицій категорії професіоналізму // Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Зб. наук. праць. – К.: НПУ, 2001. – Вип. 5. – С. 182–190.
4. Кучерявый А.Г. Организация самовоспитания будущих дошкольных педагогов и учителей начальной школы: Учеб. пособие. – К., 1997. – 152 с.
5. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 28–38.
6. Наумченко И.А. Самообразование будущего учителя. – Саранськ: Мордов. кн. изд., 1974. – 261 с.
7. Пехота Е.Н. Индивидуализация профессионально-педагогической подготовки учителя. Дис. … док.пед.наук: 13.00.04. – К., 1997. – 430 с.
8. Рувинский Л.И. Перспективы профессионально-деятельностной подготовки учителей // Советская педагогика. – 1988. – № 7. – С. 70–73.
9. Тихонова Т.В. Педагогічні умови професійного саморозвитку майбутнього вчителя інформатики: Автореф. дис... канд. пед. наук:

13.00.04 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 2001. – 20 с.
10. Хуторской А.В. Эвристический тип образования: результаты научно-практического исследования // Педагогика. – 1999. – № 7. – С. 15–23.